

ÖĞUZLARIN DİNİ KAHRAMANLIK DESTANI SALTUKNAME

Doç. Dr. Aybeniz RAHİMOVA*

Öz

“Saltukname” Oğuzların-Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin ortak dini kahramanlık destanlarından biri olup, 13. yüzyılda Anadolu’da, Rumeli’de vd. bölgelerde İslam’ın yayılması uğruna savaşlar yapan Alperen Sarı Saltuk’la ilgili zaman içinde ortaya çıkarak, toplumların belleğinde kendine yer bulan efsanelerin ve menkıbelerin bir araya toplanması sonucu ortaya çıkmış değerli bir halk edebiyatı anıttır. 15. yüzyılda Osmanlı padişahu Fatih Sultan Mehmet’in oğlu Cem Sultan’ın emri üzerine Ebü’l Hayır isimli bir yazar çeşitli bölgelelerden Sarı Saltuk’la ilgili rivayetleri derleyerek üç ciltlik “Saltukname”yi kaleme almıştır. Eserde asıl ismi Şerif Hızır olan kahramanın dünyaya gelişinden şehadetine kadar hayatının önemli anları, İslam dinini yayma uğruna verdiği mücadeleyi aydınlatılıyor. Sarı Saltuk, Anadolu’yu, Rumeli’yi, Firengistan’ı, Mısır’ı, Türkistan’ı vd. ülkeleri fethediyor, sayısız kahramanlık örnekleri sergiliyor, gittiği her yerde İslam’ın bayrağını yücelerde tutuyor. Destanda reel tarihi mekanların ve şahsiyetlerin yanı sıra efsanevi mekan ve imgelere de rastlanmaktadır. Eserin lisanı halk diline yakın olup kimi durumlarda “Dedem Korkud’un Kitabı”nın dilini andırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Saltukname, Anadolu, Mısır, İslam, Azerbaycan.

The Religiously Heroic Dastan Of The Oğuz “Saltukname”

Abstract

Saltukname is one of the joint religious and heroic dastans (epics) of the Oğuz Turkic peoples of Turkey and Azerbaijan. In the Middle Ages, the hero Sarah Saltuk, who, winning victories, spread in the XIII century in Anatolia, Rumelia and other places, Islamic religion was created by legends and stories. In the 15th century, by the order of Sultan Jem, the son of Ottoman emperor Mehmet Fatih, the author named Abulheyir Rumi, traveling to various places in Anatolia, collected various tales about this hero and combined them in one three-volume book, Saltukname. The real name of the hero is Sharif Hizr. The second name he received from Alain, he defeated a Christian warrior, who

* Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Fuzuli Yazmalar Enstitüsü Türk Dilli Yazmalar Şubesi Üst Düzey Araştırma Görevlisi.

later converted to Islam. Sara Saltuk travels to different countries, spreads Islam in Anatolia, Abisinia, Turkustan, European countries. He is a relative of the Prophet Muhammad, Imam Ali, Sayyid Battal Ghazi. Everywhere he demonstrates heroism, the steadfastness of the Islamic, Turkic hero. Among the heroes of the work a lot of real and historical personalities. But in the *destan*, we also meet mythical images-genies, divas, flying horses, etc. The language of the work is simple, close to the spoken language of the time. Some moments of the *destan* resemble Oguz heroic epic “Kitabi-Dede Gorgud.”

Keywords: Saltukname, Anatolia, Egypt, Islam, Azerbaijan.

Oğuz kavimlerinin “*Dedem Korkudun kitabı*”, “*Destan-i Battal Gazi*”, “*Havname*”, “*Hazret-i Ali destanı*”, “*Danişmend-i Gazi destanı*”, “*Ebu Müslimname*”, “*Müseyibname*”, “*Hamzaname*” *destanları* gibi “*Saltukname*” de Türkiye ve Azerbaycan Türkleri’nin dini kahramanlık temalı ortak anıt eserlerinden biridir. Halk arasında 13. yüzyılda Anadolu’da, Rumeli’de vd. bölgelerde savaşlara girerek İslam’ı yayan Alperen Sarı Saltuk’la ilgili efsaneler oluşmuş, menkıbeler yazılmıştır. 15. yüzyılda Osmanlı padişahı Sultan Mehmet Fatih’in oğlu Cem Sultan’ın emriyle Ebu’l Hayır Rumi isimli müellif, çeşitli bölgelerden Sarı Saltuk’u konu alan rivayetleri ve menkıbeleri derleyerek üç ciltten oluşan “*Saltukname*” isimli kapsamlı bir eser kaleme almıştır. Eserde asıl ismi Şerif Hızır olan kahramanın dünyaya gelişi, çocukluğu, yetişmesi, kahramanlıkları, kerametleri ve nihayet şehadeti tasvir edilmiştir. Şunu not etmemizde yarar vardır ki, “*Saltukname*”, isimleri zikredilen dini kahramanlık *destanları* içinde, zaman ve olaylar bakımından bir dizinin parçaları olarak dikkat çekmektedir. “*Danişmend-i Gazi*” *destanını* inceleyen Prof. Dr. V.S. Garbuzova bu eserlerin Anadolu’da, Suriye’de ve Balkanlar’da İslam dininin yayılması ile peşpeşe ortaya çıktığını ve onların temelinde tarihi olayların olduğunu tespit etmiştir. “*Delhamm*”da (Arap *destanında* - A.R.) 7. - 9. yüzyılların, “*Destan-i Seyyid Battal Gazi*”de 9. - 10. yüzyılların, “*Danişmend-i Gazi*” *destanında* 11. yüzyılın, “*Saltukname*”de 13. - 14. yüzyılların olayları tasvir edilmektedir. Fakat bunların her birinde daha önce ve daha sonraki dönemlerde yaşanan olaylara da temas edilmektedir. Örneğin, “*Delhamm*”da, “*Destan-i Battal Gazi*”de ve aynı zamanda “*Danişmend-i Gazi*” *destanında* kahramanların hiçbirisi söz konusu olaylara karışmamış olmalarına rağmen Haçlı seferleri sırasında yaşanan bazı olaylar da geçmektedir.¹ *Destanda* yaşanan olaylar Seyyid Lokman “*Oğuzname*”siyle örtüşmektedir. Seyyid Lokman “*Oğuzname*”sine göre, Saltuk Dede hicri 662 yılında (m. 1263-1264) Dobruca’daki (günümüz Romanya sınırları içinde) Baba Dağı civarında 10-12 bin Türkmen’i yönetmiştir.²

“*Saltukname*”nin mevcut altı nüshası arasında Topkapı Sarayı müzesinde, Ankara Milli Kütüphanesi’nde muhafaza edilen ve araştırmacı Prof. Dr. Necati Demir’in kişisel kütüphanesinde bulunan yazmalar büyük önem arz etmektedir. Prof. Dr. Necati Demir bu nüshaları kaynak göstererek eserin tam metnini

¹ V.S. Garbuzova, *Skazaniyeo Melike Danişmende*, İstoriko-Filogičeskiye İssledovaniya, İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı, Moskva 1959, s. 90-91.

² *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 420.

çağdaş Türkçe'ye uyarlayarak yayınlamıştır. Topkapı nüshasını temel alan araştırmacı, burada eksik bulunan bazı bölümleri Ankara Milli Kütüphanesi'nde ve kendi kişisel arşivinde mevcut olan yazmalar yardımıyla sonuçlandırabilmiş, bütün bir metin halinde yayınlamıştır.³

Ebü'l Hayır Rumi eserin yazıya aktarılmasına ilişkin talimatı, 1473 yılında Cem Sultan'dan aldığını ve bu işle yedi sene iştigal ettiğini göz önünde bulundurursak, "Saltukname"nin kaleme alınma sürecinin 1480 yılında tamamlandığını söyleyebiliriz.⁴

"Saltukname"ye göre asıl ismi Şerif Hızır olan Sarı Saltuk, Muhammed Peygamber (a.s.), Hazret-i Ali Aleyhisselamın sülalesindedir. Dedelerinden biri Battal Gazi'dir. Kendisi destanda Seyyid, Şerif, Şerif Hızır, Server, Saltuk, Sarı Saltuk isimleriyle anılmaktadır. Eserin başlangıç kısmında kahramanın dedesi Seyyid Hüseyin ve babası Hasan'ın din uğruna girdikleri savaşlar-gazalar konu edilmektedir. Babası Seyyid Hasan'ın düşmanlar tarafından zehirlenerek şehit edilmesinden sonra, Abdülaziz isimli bir şahıs onun eğitimiyle ilgilenmiştir. Bir süre sonra kahramanın annesi vefat eder ve yalnız kalır. Dadası Serayıl onu Emir Ali'nin huzurlarına götürür. Emir Ali de, Şerif'i, Sultan Süleyman Sabuktekin'in yanına gönderir. Sultan ile birlikte avlanmaya giden Şerif orada tüm maharetlerini sergiler. Hayran kalan Sultan, on dört yaşındaki delikanlıya günlük kırk dirhem madeni para verilmesini emreder. Eserin başlangıç kısmında, yani birinci ciltte Şerif Hızır efsanevi silahlar edinir. Hercenevan Tekfuru Tırbanos'u öldürür. Alyon ile girdiği dövüşte zafer kazanarak Saltuk ismini almayı hak eder. Kabe'ye, Kaf dağına, Kefe, Kırım diyarına, Mısır'a, Habeşistan'a, Hindistan'a yürüyüşler düzenler. Düşmanlarla savaşır.

Tarihi ve efsanevi olayların birbirini takip ettiği sürece rüyalar da dahil olur. Bir gün Muhammed Peygamber (s.a.), Saltuk'un ecdatlarından biri olan Battal Gazi'nin rüyasına girerek kendisine şöyle der: "Oğlum, senin sülalenden bir kişi gelecek. İsmi Hızır olacak. Yani (o şahıs) Sarı Saltuk olacaktır. Anadolu'ya gelerek nice kiliseyi harabe durumuna getirecektir. Anadolu onun mücadelesiyle İslam ile şereflenecek, onunla ümmetim güçlü olacak ve çok gavuru bilek gücüyle Müslüman yapacaktır. Sen ise çok kısa zaman sonra bana ulaşacaksın, yani şehid olup şehadet şerbetini içeceksin."⁵

Gazavata gitmek isteyen Sarı Saltuk, bir gece rüyasında Battal Gazi'yi görür. Battal Gazi, Sarı Saltuk'a şöyle der: "Ciğerimin pasesi! Kalk, yürüyüş düzenle. Senin önünde kimse duramaz, falanca mağaraya git, benim bindiğim Aşkar'ı orada bulacaksın, savaş silahlarım ve elbiselerim de oradadır. Kayyus'un süngüsünü ve diğer silahları da al. Gültaşbin kalkanı ve Hamza'nın tüm silahları da orada."⁶

³ Necati Demir - Dursun Erdem, "Ön Söz", *Saltukname (Saltuk Gazi Destanı)*, Cilt: I-II-III, Enes Basım Yayın Matbaacılık, İstanbul, s. 13.

⁴ Şükrü Haluk Akalın, "Ebu'l Hayr-i Rumi'nin Saltuknamesi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan, Yıl: XXXII/2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1996, s. 67.

⁵ Demir ve Erdem, *a.g.e.*, s. 21.

⁶ Demir - Erdem, *a.g.e.*, s. 26.

Sonrasında da Şerif'e Aşkar'ın değil de Hazret-i Ali Aleyhisselam'ın Zülce-
nah atını ve silahlarını verir.

Eserin bazı bölümlerinde, Sarı Saltuk'un arka plana geçtiğini veya hiç gö-
rünmediğini belirtmemizde yarar vardır. Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın'ın dik-
kat çektiği üzere bu parçalar İslam tarihinden, Arap, Hint, Habeş, İran tari-
hinden veya efsanevi yaratıkları konu alan menkibelerden alınmıştır. Onların
da ana tema ile irtibatları bulunmakta ve konunun genel anlamda ilerleyişine
açıklık getirmektedirler.⁷ Eserin birinci cildine aşağıdaki menkibelerden
alıntılar dahil edilmiştir: “Sarı Saltuk'un Gazaları”, “Sarı Saltuk'un Kabe'ye
Seferi”, “Şerif'in Harcivan'ı (Amasya'yı) Fethederek Haraca Bağlaması”, “Sarı
Saltuk'un İstanbul'a ve Balkanlara Seferleri”, “Sarı Saltuk'un Rumeli'ye Geç-
mesi”, “Seyyid Şerif'in Kaf Dağı'na Gitmesi”, “Seyyid'in Göç Ederek Keefe Diya-
rına Gitmesi”, “Sarı Saltuk'un Mısır'a Seferi ve Nil Nehri'nin Kaynağını Bulmaya
Gitmesi”, “Sarı Saltuk'un Habeş Memleketine Gitmesi”, “Sarı Saltuk'un Habeş
Diyarını Fethetmesi”, “Sarı Saltuk'un Hindistan'a Yeniden Sefer Düzenlemesi”,
“Şerif Saltuk'un Hindistan'a Sefer Düzenlemesi”, “Saltuk'un Kaknüs'e Gitme-
si...” Prof. Dr. Akalın'ın belirttiği üzere buradaki menkibeler Sarı Saltuk'un,
Mısır'a ve Arabistan'a yaptığı seferler sırasında kendisinin yerel bilim adam-
larından, tarihçilerden dinlemiş olduğu havadislerdir. Birinci cildin “Saltuk
Gazi'nin Rumeli'ye Gitmesi” isimli menkibesinde Sarı Saltuk büyük araziler
katediyor, önce Rum'a gidiyor, kahramanlığının yanında hilebazlığını da kul-
lanarak bir kısım gavuru yeniyor. Arkadaşlık ettiği Menuçehir isimli cinin
öğretmiş olduğu duayı okuyarak göklere uçuyor, bunu gören gavurlar şaşkı-
na dönüyorlar. Eserin tamamında çeşitli dev, cin, cadı gibi sıradışı varlıklara
karşı mücadele veren kahraman, Menuçehir isimli cinin yardımlarından yar-
arlanıyor. Keyvan isimli dev, Maymun-i Tayyar isimli cin, Kamus isimli peri
de mücadelesinde Sarı Saltuk'a yardımda bulunuyorlar. Sivas'ta bulunduğu
sırada Şerif uykudayken düşmanların gönderdiği bir fedai kendisine üç kez
hançer vuruyor. Ayağa kalkan Şerif tek taşla gavurun beynini dağıtıyor. Şehir
ahalişi elli dört ay boyunca kendisini tedavi ederek iyileştiriyor. Rumeli'den
dönen Şerif, Kazvin'e oradan Şirvan'a sonra Demirkapı'ya oradan Ejderha vi-
layetine, Tatar vilayetine, Nogay vilayetine, Deşti Han vilayetine ve nihayet
Çin'e kadar gidiyor.

“Sarı Saltuk'un İstanbul ve Balkanlar Seferi” isimli menkibede Şerif'in kah-
ramanlıklarına tanık oluyoruz. Köroğlu gibi Sarı Saltuk da düşmanı yenmek
için şimşek gibi ses çıkaran narasından yararlanıyor. Sarı Saltuk'u Köroğ-
lu'na ve bir dizi diğer destan kahramanlarına benzeten özellikler kendisinin
çevikliği ve yeri geldiğinde ortaya koyduğu hilekarlığıdır. Bunun dışında Sarı
Saltuk söylediklerini mantıkla destekleme, çevresindekileri inandırma yetene-
ğine sahiptir. Sarı Saltuk papazlara, “İncil'e göre, Arakın isimli yaşlı bir Pey-
gamber gelecektir, herkesten yaşlı, nur sahibi olacaktır. “Niçin kitabın o yerine
gelindiğinde okumuyorsunuz?” diye soruyor. Papazlar “O, Muhammed'dir, bize
değil de Türklere Peygamber olarak gelmiştir” diye yanıt veriyor. Böylece Sarı

⁷ Akalın, “a.g.m.”, s. 68.

Saltuk gavurların müslümanlara, Türklere itaat etme zorunda olduklarını kanıtıyor. Bundan sonra saldırarak onları mağlup ediyor.⁸

Destanın ikinci cildi aşağıdaki menkibelerden oluşmaktadır: “Şerif’in Türkistan Vilayetine Gitmesi”, “Şerif’in Rumeli’ne Geçmesi”, “Anadolu Evliyalarnın Öncüleri”, “Şerif’in Sultan Abdülaziz’in Huzuruna Gitmesi”, “Firengistan’ın Fethi ve Set Hikayesi”, “Babil Hikayesi”, “Saltuk’un Rad Cadıyı Yakalaması”, “Bakır Gemi ve Denizdeki Şehir”, “Atabey’in Kuhistan Diyarına Gelmesi.” İkinci ciltte Oğuz Türkleri’nin ortak anıtı olan “Saltukname”nin Türk dünyasının tamamını kapsadığına bir daha tanık oluyoruz. Cildin birinci menkibesinde kahraman Türkistan illerine uğruyor, oradaki gavurlarla savaşıyor, İslamiyet’i yayıyor. Şerif, Kaşgarların, Kıpçakların, Uygurların yaşadıkları bölgelere, Haveran’a ulaşıyor. Burada öteki destanımız olan “Havername” ile örtüşmelerin olduğunu görüyoruz.

Destanın üçüncü cildinde “Saltuk Gazi’nin Maşrik Diyarına Yürüyüşü”, “Saltuk Gazi’nin Magrib’e Giderek Cinnistan Kalesi’ni İşgal Etmesi”, “Saltuk Gazi’nin Berr-i Arap Badi’ye Seferi”, “Edirne Cengi ve İsa’nın Hezimetini”, “Sultan Alaaddin Tarafından Esir Edilmesi”, “Saltuk Gazi’nin Umlak Sarayı’nu Harab Etmesi ve Yakmasıyla Zerdanus’u Öldürmesi”, “Saltuk Gazi’nin Rahip Bihruslei’nin Üzerine Yürümesi”, “Saltuk Gazi’nin Nirgab Dağı’ndaki Ejderhayı Öldürmesi”, “Esfar Küffarı İle Saltuk Gazi’nin Büyük Kazası”, “Saltuk Gazi’nin Agus’u Helak Etmesi”, “Duhterin Mehriban İsimli Kızı Alıp Kaçması”, “Diğer Gaza”, “Saltuk Gazi’nin Esfar İle Cengi”, “Saltuk Gazi’nin Manastır Melikini Esir Etmesi ve Öldürmesi”, “Saltuk Gazi’nin Son Gazası ve Vefatı”, “Büyük Gaza, İlyas’ın Küffar’ı Hezimete Uğratması ve Şehid Olması”, “Ayas Bey’in Eflak Meliki İle Cenk Etmesi”, “Tatar Han’ın Kıssası”, “Umur Bey’in Rumeli’ye Geçmesi ve Osman Gazi ve Evladının Rumeli’ye Geçmesi.” menkibeleri mevcuttur.

Bu cilde dahil edilen menkibelerde de gerçek tarihi olaylarla mitolojik, efsanevi süjelerin birbirine karıştığını görüyoruz. Buradaki son dört menkibede Sarı Saltuk’un şehit olmasından sonra cereyan eden olaylar, farklı gazilerin kahramanlıkları konuşuluyor. Fakat o menkibelerde de Sarı Saltuk bir vasi olarak kerametleriyle iştirak ediyor, İslam gazilerinin rüyalarına girerek onlara yol gösteriyor.

Prof. Dr. Şükrü Halük Akalın eserdeki menkibeleri temasına göre üç gruba ayırmakta olup, birinci gruba gerçek tarihi olayları konu alan bölümler dahildir. Türklerin Anadolu’yu ve Rumeli’yi fethi, tekfurlarla savaşları, Beylikler dönemi olayları, Osmanlı Devleti’nin kurulması gibi konuları ihtiva eden menkibeler tarihi olaylarla örtüşmektedir. Genel olarak Sarı Saltuk’un ön planda bulunduğu bu menkibelerde Osman Gazi, Umur Bey, Sultan Alaaddin, Gıyaseddin Keyhüsrev, Cengiz Han, Ahmet Fakih, Karaca Ahmet, Mevlana Celaleddin Rumi gibi tarihi şahsiyetler iştirak ediyorlar. İkinci gruba Sarı Saltuk’un efsanevi diyarlarda cinlerle, cadılarla, devlerle, sıra dışı çeşitli varlıklarla savaştığı menkibeler sunuluyor. Yedi başlı ejderhaların, gökte uçan cadıların, kanatlı atların, konuşan ağaçların vd. mitolojik imgelerin yer aldığı

⁸ Demir - Erdem, a.g.e., s. 69.

bu bölümlerde ana kahraman Kaf Dağı, Cinistan, Kuhistan, Cabülka (Cabülka), Şah-i Maran gibi efsanevi mekanlara kadar ulaşıyor. Üçüncü gruba Sarı Saltuk'un Habeşistan, Arabistan gibi gerçek mekanlarda olmasına rağmen efsane, masal motiflerinin çoğunluk teşkil ettiği menkıbeler dahildir.⁹

Eserde cereyan eden ve Sarı Saltuk'la ilintili olan ana olayların 13. yüzyıla ait olduğunu görüyoruz. Şerif üç yaşındayken babası Seyyid Hasan, Kastamonu'nun Türkler tarafından fethi sırasında şehit oluyor. Kastamonu'nun Türkler tarafından son kez 1213'te fethedildiğini göz önünde bulundurarak Şerif'in 1210 yılında doğduğunu tahmin edebiliriz. Fakat destanda 13. yüzyıldan önce ve sonra cereyan etmiş olaylar da tasvir edilmiştir. Örneğin Osmanlı hükümdarı Sultan Selim'i (1470-1520) konu alan bölümün ve bir dizi diğer bölümlerin esere sonradan eklendiğini görmekteyiz.

Destanda olayların cereyan ettiği reel mekanlar Anadolu, Rumeli, Balkanlar, Kırım, Kefe, Deşt-i Kıpçak, Azerbaycan, Semerkand, Tataristan, Uygur diyarı, Nogay eli, Kaşgar, Arabistan, Mısır, Cezayir, Hindistan, Habeşistan'dır. Bölge isimleriyle kıyaslandığında kent isimlerinin daha az zikredildiğini de eserde görmekteyiz.

Hacimce büyük eser olan "*Saltukname*" imgelerin çokluğu bakımından da dikkati çekmektedir. Sarı Saltuk dışında eserde ön planda bulunan şahıslar arasında Köle Yusuf, Kemal Ata, Şehid Baba, İlyas, Hüsrev gibi gazilerin isimlerini zikredebiliriz. Bunlardan bazıları daha önce müslüman olmamalarına rağmen Sarı Saltuk'a yenilerek kendisinin kerametlerini görmelerinden sonra İslam dinini kabul etmiş kişilerdir. İslam dinini kabul eden kişiye yeni isim takılması geleneği önemlidir. Oğuz destanlarında isim bir kahramanlık veya önemli bir olay dolayısıyla veriliyor. "*Dedem Korkud*"un kitabındaki "*Dirse Han oğlu Boğaç*"a boğayı yenmesinden dolayı Boğaç ismini veriliydi.¹⁰

Araştırmacılar Türk destanlarında kişiye isim verilmesinin toplumda layık olduğu pozisyonu elde etmesi ile ilgili olduğunu belirtiyorlar. İsim verme, Oğuz destan geleneğinin en önemli ritüellerinden biridir. İsim verme geleneklere göre zor, onurlu ve sorumluluk gerektiren bir süreçtir. İsim verilen çocuk veya delikanlı, toplumun eşit haklara sahip bireyine dönüşmenin yanı sıra o isme uygun biçimde yaşamını sürdürmelidir.¹¹ "*Saltukname*"de Alyon, Şerif ile dövüştün önce, kendisinden rüyasını yorumlaması ricasında bulunuyor. Şerif rüyayı onun Müslüman olacağı şeklinde yorumluyor. Dövüşte yenilen Alyon, Şerif'in ısrarı üzerine Müslümanlığı kabul ediyor ve sonrasında Şerif kendisine Sarı Saltuk ismini veriyor. Alyon'un ricası üzerine Şerif de Sarı Saltuk ismini kabulleniyor. Destanda bu ismin "*Güçlü, Kutlu*" anlamı taşıdığı belirtiliyor.¹²

Benzer olaya Oğuzların diğer bir dini kahramanlık destanı olan "*Kitab-i Battal Gazi*"de rastlamaktayız. Cafer'in yendiği gavur olan Ahmet, İslam dinini

⁹ Akalın, "a.g.m.", s. 70.

¹⁰ Tovfik Hacıyev (Haz.), *Kitab-ı Dede Korkud*, Önder Yayınevi, Bakü 2004, s. 28.

¹¹ Hacıyev, a.g.e., s. 10.

¹² Demir - Erdem, a.g.e., s. 35.

kabul ediyor ve Cafer'e "Battal" ismini veriyor. Battal Gazi ise yendiği kişiye "Ahmet Tarran" ismini veriyor.¹³

Destanda, Sarı Saltuk defalarca Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve İslam dininin bölgede yaygınlaşmasında büyük hizmetleri olan Osman Gazi ile bir araya gelmektedir. Sarı Saltuk, gelecekte Osman Gazi'nin kuvvetli bir devlet adamı olacağını müjdelemektedir. 13. yüzyılda yaşamış ve tarihi bir kişilik olan Gıyaseddin Keyhüsrev, İzzeddin Keykubat, Karamanoğlu Ali Bey, Çandarlıoğlu Ali Bey ve Aydınoğlu Umur Bey'in isimleri eserde sık sık geçiyor. Destanın ikinci cildinde baş kahraman Bektaş-i Veli, Ahmet Fakih, Karaca Ahmet, Mevlana Celalettin Rumi, Nasrettin Hoca, Tapduk Emre ve Mahmut Heyran ile buluşuyor. Destanda tarihen mevcut olmayan, edebi fantezinin ürünü olan devlet adamlarının, tekfurların, din adamlarının isimlerine de destanda sık sık rastlanıyor. Peygamberlerin ve özellikle de Muhammed Peygamberin (s.a.v.), dört halifenin isimleri de anılmaktadır. Eserin birinci cildinde Sarı Saltuk Kabe'ye gidiyor, Peygamberin (s.a.v.) mezarını ziyaret ederken O'nunla sohbet ediyor.

"Saltukname"de gerçek hayatta yaşanan olaylarla efsanevi olayların birbirine karıştığını belirtmiştik. Destanın "Sarı Saltuk'un Kaf Dağı'na Gitmesi", "Saltuk'un Rad Cadiyi Yakalaması", "Bakır Gemi ve Kıyıda Sihar", "Saltuk Gazi'nin Nirgab Dağı'nda Ejderhayı Öldürmesi" gibi menkıbeler büyük ölçüde kahramanın mitolojik imgelere karşı mücadelesini yansıtmaktadır.

Kaf Dağı'na gemiyle giden Sarı Saltuk orada tesadüfen bir ejderhayla karşılaşılıyor. Ejderhayı mağlup etmesinde kendisine Menuçehir isimli bir cin yardım ediyor. Ejderhayı yenmesinin ana nedeni olarak kahramanın Müslüman olması ve Allah yolunda yürümesi vurgulanıyor.

"Saltuk Gazi'nin Nigrab Dağı'nda Ejderhayı Öldürmesi" başlıklı menkıbede dağlarda yaşayan ve zaman zaman dağdan inerek ahaliye eziyet eden ejderha söz konusu oluyor. Yardım için Saltuk Gazi'ye müracaat etme kararı olan ahali şöyle diyor: "Olursa, bize çare Saltuk'tan olur. Zira Muhammedilerin (s.a.v.) kolu kuvvetlidir. Neye niyet etseler başarılılar, tüm kavimlerin büyüğü onlardır. Gidip de ona yalvarmamız gerekir."¹⁴ Rumeli Hristiyanları kendi papazlarından Sarı Saltuk ile konuşmasını rica ediyorlar. Papaz kendi cemaatine "Sarı Saltuk'un kendilerinin İslam'ı kabul etmesini isteyeceğine" ilişkin uyarıda bulunuyor. Ejderhadan bıkan cemaat mensupları, buna onay vereceklerini belirtiyorlar. Sarı Saltuk'a giden papaz, kendisinin ejderhayı imha etmesi durumunda yerel kavmin İslam'ı kabul edeceğini belirtiyor. Fakat bu durumda Konstantinopolis'in de yenilgiye uğratılarak İslamlaştırılması koşulunu öne sürüyor. Zira bu kadar güçlü bir Hristiyan kentinin çevresinde Müslümanların yaşaması imkansızdır. Sarı Saltuk papazdan Konstantinopolis'in tarihine ve yapısına ilişkin kapsamlı bilgi alıyor. Ondan sonra ise papazları ve gazileri yanına alarak ejderhanın yaşadığı Migrab Dağı'na çıkıyor. Sekizinci günde bir vadideki mağarada ejderhanın uyuduğunu görüyorlar. Bu korkunç yaratığın

¹³ Aybeniz Rahimova (Haz.), *Kitab-i Battal Gazi*, Nurlan Yayınevi, Bakü 2009, s. 58-59.

¹⁴ Demir - Erdem, *a.g.e.*, s. 547.

vücudu tavus kuşuna, kafası ejderhaya, kanatları horoza, bacakları aslana, kuyruğu horoz kuyruğuna, gövdesi ceylana, boynu kaza benziyor. Nefes alırken ateş yükselerek mağarayı siyah renge bürüyor. Gazileri görünce ejderha kanatlarını açarak havaya yükseliyor, sonra inmeye başlıyor. Sarı Saltuk üç ok atarak onu öldürüyor. Zehrinin kimseye zarar vermemesi için ejderhanın üzerine toprak döküyorlar. Bunu gören papaz ve cemaatinden yedi yüz kişi İslam'ı kabul ediyor. Menkıbede bir dizi olaylar ve efsanevi yaratıklarla buluşmalara yer verilmiştir.

“*Saltukname*” halkın konuşma diline yakın açık bir Türkçede yazıya aktarılmıştır. Dönemin düz yazı dilinin araştırılması bakımından destan büyük ilgi uyandırmaktadır. Destanda, Arapça ve Farsça kelimelerin azlığı, halkın dilinden alıntılanan kelime ve ibarelerin, atasözlerinin yaygınlaşması bakımından önemlidir. Tabii ki, geniş halk kitlesi ve mütevazı kesim için öngörülen eserin dili de sade olmalıdır.

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın “*Saltukname*”nin diline ilişkin şunları söylemektedir: “*Eser 15. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı için, dil bakımından eski Anadolu (Türkiye) Türkçesi'nin özelliklerini taşımaktadır.*”¹⁵ Bu düşüncenin netleştirilmesi ihtiyacı bulunduğu kanısındayız. Destan Anadolu'da gelişen Oğuz Türkçesi'nde - Azerbaycan ve Türkiye Türkleri'nin ortak dilinde yazıya alınmıştır. Abulhey Rumi tarafından çeşitli menkıbelerin derlenerek tek kitap haline getirildiği süreçte eserin dilinde bazı değişiklikler yapılması gerçeğe çok yakın bir ihtimaldir. Eser Osmanlı şehzadesi Cem Sultan'ın emriyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden derlenerek yazıya aktarılmıştır. “*Sarı Saltuk'un Kabe'ye Seferi*” menkıbesinde Peygamber efendimizin (s.a.v.) dilinden şialara karşı beyan edilen düşünceler destanın şiaları (Alevileri) düşman olarak gören sünni Osmanlı yöneticileri namına yazıya aktarılmasından dolayı esere de yansıdığı şeklinde yorumlamamız gerekmektedir. Eserin dilinde karşımıza çıkan “*axşam, yox, axtar, oxşa, goxu*” gibi kelimelerin Türkiye Türkçesi'ndeki gibi “*k*” harfiyle değil de “*x*” harfiyle yazılması eserin Azerbaycan Türkçesi'ne yakın olan Anadolu şivesinde (iki kardeş halkın ortak dilinde) yazıya aktarıldığını gözler önüne sermektedir. Destanın dilinde, cümle yapısında “*Dedem Korkud'un Kitabı*”yla bir dizi ortak özellikler kendini göstermektedir. Konu bakımından da bu iki eser arasında benzerlikler az değildir. İki eserde de kahramanlar gavurlara karşı mücadele veriyor, sonunda onların kiliselerini yıkarak yerinde camiler yaptırıyor, ahaliyi İslam'ı kabule davet ediyor, Müslümanlığı kabul eden düşmanlara fırsat tanıyorlar. İki destanda da Müslüman Oğuzların ana hasımları Hristiyan yöneticileri olan tekfurlar ve meliklerdir. “*Saltukname*”de meliklerin sayısının daha fazla olmasına rağmen “*Dedem Korkud'un Kitabı*”nda Oğuzlara genel olarak Şukili Melik, Kıpçak Melik düşmanlık yapıyor. “*Saltukname*”de Sarı Saltuk'un yönetimi altındaki Müslümanlar Anadolu'nun bir kısım Hristiyan tekfurlarına taarruzda bulunuyorlar. “*Dedem Korkud'un Kitabı*”nda kimi hikayelerde, Trabzon Tekfuru ve Bayburt hışarının hükümdarları ile hasmane ilişkiler söz konusudur.

¹⁵ Akalın, “a.g.m.”, s. 75.

İki destanda da Hızır Peygamber kahramanın imdadına yetişmekte ve onun yaralarını tedavi etmektedir. “Dedem Korkud’un Kitabı”nda “Dirse Hanoğlu Boğaç” boyundan yaralanıyor ve takatsız kaldığından Hızır onun yardımına gelerek yarasını sarmaktadır. “Oğlan onda yıkıldığında Boz atlı Hızır oğlana hazır oldu, üç katla yarasını eliyle sığadı.” “Bu yaradan korkma, oğlum, sana bu yaradan ölüm yoktur, dağ çiçeği anan sütüyle senin yarana melhemdir” - dedi, kayboldu.¹⁶ “Saltukname”nin “Saltuk Gazi’nin Rumeli’ye Geçmesi” menkıbesinde benzer bir olay yaşanmaktadır. Sarı Saltuk Rumeli’de olduğu sıralarda kendisine karşı hileye başvurularak rehin alınıyor, eli kolu bağlanarak ateşe atılıyor. Burada Hızır, İlyas Menüçehir isimli bir kahramanla birlikte Sarı Saltuk’u ölümden kurtarıyor. “Menüçehir cini, bir eli bağlı oğlanı havada, yukarıdan aşağı ateşin içine düşerken gördü. Hemen yetişip kwradı, alıp Hazret-i Hızır’a getirdi. Şerif’i Hazret-i Hızır’ın önünde yere koydu. Hazret-i Hızır, Şerif’i görüp yerinden kalktı, elini-ayağını çözüp ‘Şu gözler su almayınca sana ölüm yoktur. Alamet odur, korkma’ dedi.”¹⁷ Bundan sonra İlyas da yetişiyor. Bu mekanın Gaziler ocağı olmasının anlaşılması üzerine Hızır ve İlyas’ın kırk sene namaz kılmaları gerektiği ortaya çıkıyor. Bu iki kutsal insan kırk gün oruç tutan, kırk gün sabah namazı kılan kişilere gözüküyorlar. İki eserde de Hızır’ın yaralı kahramanı yüreklendirmek amacıyla söylediği sözlerin içerik bakımından aynı olduğunu görmek sanıldığı gibi zor bir şey değildir. Hızır’ın ayrılırken Sarı Saltuk’un ağzına kendi ağız suyundan koyması “Destan-i Battal Gazi”yi andırmaktadır. Burada Azrail, Muhammed Peygamber’e (s.a.v.) gelecekte Malatya kentinden Cafer isimli bir kahramanın sayesinde Rum vilayetinin Müslüman olacağını, sahabeden sadece Abdülvahhab’ın o günü göreceğini haber veriyor. Peygamber Abdülvahhab’ı çağırarak ağzındaki sudan onun ağzına vuruyor, zamanı gelince Cafer’e ulaştırmasını tembihliyor. “Saltukname”de ise şunları okuyoruz: “Hazret-i Şerif’e veda ederek: “Korkma, şimdi ağzını aç, - dedi. Şerif ağzını açtı. Ağzına barını verdi. Şerif bir o kadar daha kuvvetlendi, valiliği daha da belirgin duruma geldi, bütün gizli sırları açığa çıktı. Gözünden-gönlünden perde gitti, bütün gizli kalan sırları açığa çıktı. Sonra İlyas Peygamber, Şerif’e ruhlarn duasını bu (İsm-i Azam) Hızır Peygamber ise meleklerle ilgili duayı öğretti. Hazret-i Hızır kayboldu.”¹⁸ İsm-i Azam, Allah’ın gizli isimlerinin toplamıdır, onu bilen kişi olağan dışı güç ve imkanlar edinmektedir. “Dedem Korkud’un Kitabı”nda Dede Korkut da İsm-i Azam’ı biliyor ve lüzum görüldüğünde onları dile getiriyor. Destanda ayrıca Banuçiçek’i Beyrek için istemeye gelen Dede Korkud’u kızın kardeşi Deli Karçar öldürmek istiyor, kılıcını eline alıp onun üzerine yürüyor. Böylesine zor bir durumda Dede Korkut, İsm-i Azam okuyor ve Deli Karçar’a şöyle diyor: “Çalırsan elin kurusun.” Bu bedduadan sonra gelişen olay destanda şöyle tasvir ediliyor: “Hak Teala’nın emriyle Deli Karçar’ın eli yukarıda asılı kaldı. Zira Dede Korkud vilayet ıssı idi, dileği kabul oldu.”¹⁹

¹⁶ Hacıyev, a.g.e., s. 36.

¹⁷ Demir - Erdem, a.g.e., s. 43.

¹⁸ Demir - Erdem, a.g.e., s. 43-44.

¹⁹ Hacıyev, a.g.e., s. 59.

“Saltukname” eserinin yazıya aktarılması talimatını veren makam olan Osmanlı yönetiminin talebi üzerine burada Müslüman savaşçıların genel olarak sünni mezhebinden olmasına vurgu yapılmasına rağmen bazı noktalarda destanın derlenerek üç cilt haline getirilmesine kadar ki dönemde farklı menkıbelerde durumun farklı olduğu gözlenmektedir. Battal Gazi gibi, ana kahraman Sarı Saltuk da Muhammed Peygamber (s.a.v.), Hazret-i Ali ve imamların soyundan olup şii mezhebi mensubudur. “Sarı Saltuk’un Kazaları” isimli menkıbede düşmanla savaşa hazırlanan ana kahramanın kafasına taktığı kalpaktaki simgeler de kendisinin açık ve kuşku götürmeyecek bir biçimde şia mezhebi mensubu olduğunu dikkatlere sunar: “Bu taraf Şerif kendisi başına iki işaret koydu. Biri kıızıdır. Kızıl, Hüseyini’lerin elbisesidir. Biri de yeşildir. Yeşil Hasani’lerin elbisesidir. Bu Seyyid, bu Said alametleriyle donandı. Zira Şerif Baba tarafından Hüseyin ve anne tarafından Hasani idi.”²⁰

Sonuç

“Kitab-i Battal Gazi”, “Danışmend Gazi Destanı”, “Hazret-i Ali Cenklere”, “Müsevibname” gibi destanlar “Saltukname” de esas itibarıyla Anadolu’da ve Rumeli’de İslam dininin yayılması uğruna mücadele veren savaşçı Oğuz Türkleri’nin kahramanlıklarını yansıtan eserdir. Toplum içinde ağızlarında dolaşan bu eser 15. yüzyılda Osmanlı şehzadesi Sultan Cem’in emriyle derlenerek yazıya aktarılmıştır. Eserin Azerbaycan Türkçesi’ne yakın bir dille yazıya aktarılması, ağız edebiyatı örneklerimiz, özellikle de “Dedem Korkud’un Kitabı” ile yakınlık arz etmesi tesadüf sayılmamalıdır. İsimleri zikredilen destan anıtları ve o sırada bulunan “Dedem Korkud Kitabı” gibi “Saltukname” de Oğuz Türkleri’nin dini kahramanlık destanları dizisinde araştırılarak edebiyat tarihimize dahil edilmelidir.

Kaynaklar

AKALIN, Şükrü Haluk: “Ebu’l Hayr-i Rumi’nin Saltuknamesi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan, Yıl: XXXII/2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1996.

DEMİR, Necati - ERDEM, Dursun: “Ön söz”, *Saltukname (Saltuk Gazi Destanı)*, Cilt: I-II-III, Enes Basım Yayını Matbaacılık, İstanbul.

GARBUZOVA, V.S.: *Skazaniyeo Melike Danişmende*, İstoriko-Filologičeskiye İssledovaniya, İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı, Moskva 1959.

HACIYEV, Tovfik (Haz.), *Kitab-ı Dede Korkud*, Önder Yayınevi, Bakü 2004. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.

RAHİMOVA, Aybeniz (Haz.): *Kitab-i Battal Gazi*, Nurlan Yayınevi, Bakü 2009.

²⁰ Demir - Erdem, a.g.e., s. 29.